

حادثه غیر مترقبه یا بلای طبیعی عبارت است از وقوع اتفاقی که بر اثر آن روال روزمره اجتماع و زندگی عادی مردم به طور ناگهانی از هم گسیخته شود.

در سطح جهان بیش از چهل مجموعه بلای طبیعی با زیر مجموعه‌های متعدد شناسایی شده‌اند که از این تعداد، حدود سی مجموعه بلای طبیعی، سرزمین ایران را تهدید می‌کند. هر کدام از این بلاها از دیدگاه احتمال وقوع و دامنه تخریب و همچنین نوع خسارت‌های وارده، دارای ماهیت‌های متفاوتی هستند.

شاید بتوان مهلك ترین بلايای طبیعی را از جنبه وقوع ناگهانی و گستره پیامدهای آن، این گونه برشمرد:

۱- روانه‌های گلی ۲- ریزش حوضه‌های کارستیک ۳- نشست‌های زمین ۴- سونامی ۵- آتش‌سوزی ۶- سیل ۷- زلزله
هر کدام از این پدیده‌ها می‌توانند حوادث تبعی را به دنبال داشته باشند. بر اساس آمار سه دهه گذشته دنیا، متجاوز از یک میلیون نفر قربانی بلايای طبیعی بوده‌اند و بیش از ده میلیون نفر در اثر این حوادث آواره و بی‌خانمان شده‌اند. خسارت‌های مالی این بلاها نیز به چندصد میلیارد دلار می‌رسد.

در هنگام وقوع حوادث طبیعی، میزان آسیب‌پذیری جوامع در حال توسعه، بیش از سایر جوامع است. برای مثال از دیدگاه تلفات انسانی ناشی از بلايای طبیعی برای ملل فقیر، شش برابر تلفات ملل ثروتمند است.

● محمد آریامنش - بهرام عکاشه - علی نسیمی

ضرورت ایجاد

مؤسسه تحقیقات اجتماعی

حوادث طبیعی

چکیده:

رشد روزافزون جمعیت، تحولات اجتماعی و مسائل مرتبط با آن اهمیت مطالعات اجتماعی را دو چندان ساخته است.

بلايای طبیعی از جمله مسائلی است که روند طبیعی زندگی اجتماعی را مختل نموده و باجای گذاشتن ضایعات بسیار، روند توسعه را با اشکال مواجه می‌کند. گرچه نقش حیاتی مهندسی و پیشرفت‌های فنی در کاهش میزان ضایعات سوانح طبیعی به خوبی درک شده است، لکن اهمیت استراتژیک و کلیدی عوامل اجتماعی و مطالعات علمی این حوزه کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

تاکنون بین حجم تحقیقات انجام شده در علوم فیزیکی و میزان این مطالعات در حوزه علوم اجتماعی، توازن لازم وجود نداشته و بخش عمده هزینه‌های صرف شده در زمینه تحقیقات حوادث طبیعی در بخش اول بوده است.

اگرچه جامعه‌شناسی بلا نسبتاً جوان است اما تحقیقات اجتماعی این حوزه می‌تواند، ضمن اطلاع‌رسانی دقیق و بهنگام با شناسایی ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود در جامعه و بکارگیری آن برای جبران خسارت‌ها، نقش مؤثری را ایفا نماید.

مطالعات نشان می‌دهد که در سرزمین ایران، خسارت‌های وارده در اثر بلایای طبیعی به طور متوسط، بیش از یکصد میلیارد تومان در سال می‌باشد. حادثه طبیعی بخودی خود بالای طبیعی تلقی نمی‌شود و نتایج نامطلوب بدنال ندارد، بلکه آنچه از یک پدیده طبیعی مثل زلزله یک فاجعه به بار می‌آورد، عدم انجام اقداماتی است که می‌تواند منجر به کاهش اثرات زیان‌بار می‌شود. بسیاری از مواقع، حوادث ثانویه به مراتب مخرب‌تر و هولناک‌تر از حادثه اولیه بوده‌اند.

تا زمانی که انسان و زیستگاه انسانی آسیب‌پذیر باشد، باید در انتظار عواقب بحران‌ساز بلایای طبیعی و حوادث غیرمترقبه بود. هدف اصلی در این نوشتار، تأکید بر ضرورت تحقیقات جامعه‌شناسی و اطلاع‌رسانی برای آمادگی و پیشگیری و همچنین مقابله با بحران و کمک به جبران خسارت‌ها و بازگشت به وضعیت عادی است. پیامدهای بلایای طبیعی در ایران از الگویی که در بسیاری از کشورهای جهان نیز صادق است، پیروی می‌کند. فلج شدن ناگهانی اقتصاد محلی، اغلب به جابجاشدن جمعیت، مهاجرت، گرانی و تورم، فساد در زمینه‌های مختلف و پیدایش بحران در امور انسانی می‌انجامد.

پس از یک دوره کوتاه، شور و شوق اجرای برنامه‌های بلند پروازانه بازسازی - بویژه برای شهرهای کوچک و روستاها - کاهش می‌یابد؛ زیرا آشکار می‌شود و جوهی که در دست است ناکافی است و رفته رفته مسائل بازسازی پیچیده‌تر و گرفتار کننده‌تر می‌شود. به طور معمول رفته رفته به دلیل کاهش علاقه مسئولان امر نسبت به بازسازی، بسیاری از فضاهای کوچک‌تر بازسازی نمی‌شود و مراکز بزرگ‌تر نیز به حال خود رها می‌شوند و تدریجاً ساکنان مهاجرت نموده و با مشکلات بسیار به فراموشی سپرده می‌شوند.

یکی از عمده‌ترین دلایل این موضوع، تکیه بر کمک‌های دولتی است که بالاخص در

کشورهای توسعه نیافته بیشتر دیده می‌شود. به نظر می‌رسد، چنانچه مکانیزمی طراحی شود تا مردم بتوانند از خدمات شرکت‌های بیمه استفاده کنند به مراتب بسیاری از معضلات کاهش پیدا می‌کند.

تحقیقات اجتماعی کافی می‌تواند مشارکت واحدهای مختلف جامعه را عینیت بخشد. متأسفانه تا کنون بین حجم تحقیقات انجام شده در علوم فنی و علوم اجتماعی، توازن وجود نداشته و بخش عمده هزینه‌های صرف شده در زمینه تحقیقات سوانح غیر مترقبه در ارتباط با علوم فنی و مهندسی بوده است. اگر جامعه شناسی بلا نسبتاً جوان است، اما می‌تواند نظم خوبی را در پیشگیری از حوادث ثانویه و همچنین آمادگی در برابر مقابله با بحران‌های ناشی از بلای اولیه بوجود آورد.

در کشورهای کمتر توسعه یافته و نیز در ایران به یافته‌های تحقیقات اجتماعی نیاز کمتری احساس می‌شود و مدیران بحران بیشتر فنی هستند تا جامعه‌شناس. این در حالی است که در کشورهای توسعه یافته این موضوع شکل دیگری دارد و نوعی توازن در ترکیب مدیریت بحران ملاحظه می‌شود.

به عنوان مثال: در سال ۲۰۰۱ میلادی آقای پرفسور لارس کلازن (Lars Clausen) 1 استاد و رییس دانشکده جامعه‌شناسی دانشگاه «کیل» آلمان (Kiel university) و همچنین رییس موسسه تحقیقات غیرمترقبه به پاس خدمات شایسته در تحقیقات اجتماعی که منجر به پیشگیری و کاهش خسارت‌های طبیعی شد، مدال صلیب فدرال آلمان (Bundes veldienst Kreuz) دریافت کرد.

این مدال هرچند سال یک بار به چند نفر اهداء می‌گردد. اعلام این خبر به این لحاظ حائز اهمیت است که اگر مروری بر وضعیت جغرافیایی کشور فدرال آلمان انجام شود خواهیم دید که:

۱- کشور آلمان بر روی کمربند زلزله قرار نگرفته و اهمیت زلزله خیزی ایران به مراتب بیشتر از آن است.

۲- خشکسالی در آن کشور به دلیل وضعیت آب و هوایی مرطوب اروپایی به وقوع نمی‌پیوندد.

۳- سیل که هر چند سال یک بار بر اثر طغیان رودخانه‌های شرقی و شمالی (آلپ) و مرکزی (راین) جاری می‌شود از طریق نهادهای خودجوش مردم و دستگاه‌های دولتی از جمله شهرداری و ارتش مهار گردیده و شرکت‌های بیمه در آن کشور به جبران خسارت‌ها می‌پردازند.

باز این که شرکت‌های بیمه آلمان خصوصی می‌باشند، اما دولت این کشور بودجه لازم را در برای انجام تحقیقات اجتماعی در اختیار این مؤسسات قرار داده است.

تلاش موسسه کیل بیشتر در مرحله شناخت وضعیت موجود، شناخت گروه‌های اجتماعی طریق و بررسی شکل‌های خودیاری در مقابل حوادث طبیعی و ... صورت می‌گیرد. از دیگر فعالیت‌های این موسسه انجام بررسی‌های اجتماعی در مناطق حادثه‌خیز از روش‌های آماری مختلف می‌باشد.

ژاپن از دیگر کشورهایی است که به این امر مهم توجه داشته و تحقیقات گسترده‌ای را درباره حوادث طبیعی از جمله سیل، زلزله و خشکسالی انجام داده است. نتایج این تحقیقات در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی مناطق حادثه‌خیز تأثیر بسزایی داشته و از این تحقیقات، علاوه بر دولت، مردم و شرکت‌های بیمه نیز بهره‌مند می‌شوند.

در اثر زمین لرزه مخرب رودبار که در سال ۱۳۶۹ روی داد، تعداد زیادی از هموطنان را در استان‌های زنجان و گیلان کشته شدند و خسارت‌های اقتصادی بسیاری نیز به بار آمد. در زمانی که مسئولین و مردم در پی نجات مصدومان و قربانیان و ایجاد دوباره زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه

بودند، رسانه‌های کشور آلمان با توجه به گسترش تخریب، تأثیر آن را در سید نان ایران (مزارع برنج) محاسبه نموده و میزان تولید و واردات برنج را محاسبه می‌کردند و بیشتر به مسائل بعد از حادثه، بالاخص بحران‌های اجتماعی آن توجه داشتند.

تجربه نشان داده است در کشور ما حتی سال‌ها بعد از وقوع زلزله، همچنان شناخت کافی از وضعیت اجتماعی و فرهنگی مردم ایجاد نشده و تصمیم‌گیری‌ها همچنان بدون مطالعه کافی صورت گیرد. زلزله بوئین‌زهرها نمونه مناسبی در این رابطه است. امروزه بر اساس مطالعات زمین‌شناسی ثابت شده که فلات ایران بر روی کمر بند زلزله خیز میان قاره‌ای جغرافیای جهان قرار گرفته است و اکثر کلان شهرهای آن به خصوص تهران بر روی گسل‌های فعال احداث شده‌اند.

تقریب زلزله‌هایی که در طول زمان به ثبت رسیده‌اند و آن دسته از زلزله‌هایی که توسط دستگاه‌ها مشخص شده‌اند نیز مؤید این مطلب است که زلزله‌های ویرانگر در ایران سابقه دیرینه دارند. همچنین حوادث دیگری از جمله سیل و خشکسالی‌های متعدد هر از چندگاه ضربه شدیدی را بر اقتصاد کشور ما وارد می‌کند. با توجه به اهمیت مسأله وقوع زلزله در تهران، موضوع وقوع زمین لرزه در این شهر مورد بررسی قرار می‌دهیم.

نظر به وضعیت زمین‌شناسی تهران و همچنین موضوع ساخت و سازهای غیر استاندارد، وضعیت تهران در برابر سوانح طبیعی بویژه زلزله بسیار نگران کننده است. عدم شناخت کافی و دقیق از وضعیت موجود و برآورد میزان خسارت‌ها و همچنین عدم آمادگی افراد جامعه و فراهم نبودن فرهنگ مقابله با این مخاطرات و فقدان فرهنگ بهره‌برداری از خدمات بیمه‌ای در این خصوص، بحران را حتی پس از وقوع حادثه اصلی بیش از پیش تشدید خواهد نمود.

به نظر می‌رسد گام نخست در حیطه پیشگیری (کاهش درصد خسارات) از افزایش بحران، تحقیقات اجتماعی در سه محور ضروری است

۱- هستی‌شناسی (شناخت وضعیت موجود از جنبه اجتماعی - اقتصادی در مناطق حادثه‌خیز)

۲- هدف‌شناسی (چگونگی هدف‌گذاری در کاهش خسارت‌های زلزله)

۳- امکان‌شناسی (چگونه امکانات را تجهیز نمائیم تا به هدف مورد نظر دست یابیم)

آنچه برای ما در این بخش اولویت دارد این است که بیمه چه نقشی را می‌تواند ایفا نماید؟

دستگاه‌های رفاه عامه بر اساس اصل سوم بیست و نهم قانون اساسی (شهرداری، تأمین اجتماعی، سازمان آب، وزارت کشور، هلال‌احمر و ...) در صورت وقوع حادثه موظف به ارائه خدمات به مردم می‌باشند؛ اگرچه ارائه نوع خدمات این دستگاه‌ها و نهادها با بیمه متفاوت است ولی در بعضی از موارد، نوع ارائه خدمات به عموم مردم، موازی است (مانند جبران خسارات حوادث طبیعی از سوی وزارت کشور و جبران خسارت حوادث طبیعی از سوی بیمه) با توجه به وجود شبکه گسترده بیمه در صورت اطلاع‌رسانی به موقع از سوی یک مرکز تحقیقات اجتماعی متمرکز و منسجم، جبران این گونه خسارت‌ها به وضع بهتری منجر خواهد شد. از طرف دیگر با نظارت بر رعایت استانداردهای ساخت و ساز از سوی بیمه‌کننده، بیمه شونده نیز ملزم به رعایت اصول فنی شود. موسسه تحقیقات اجتماعی می‌تواند در حوادث غیرمترقبه و ظایف خود را به صورت مکانیزه در سطح کل کشور گسترش دهد به نحوی که تمام مناطق زلزله خیز از نتایج تحقیقات منطقه‌ای خود بهره‌مند شوند. همچنین این مطالعات علاوه بر شناخت وضعیت موجود، دستگاه‌های

عمومی را به سوی فرهنگ مقابله با بلایای طبیعی هدایت خواهد نمود. در این راستا طرح‌های ذیل پیشنهاد می‌گردد.

۱- در طرح‌های خدمات‌رسانی بیمه، موضوع ایجاد تشکلهای امدادرسانی مردمی تحت پوشش بیمه، با آموزش‌های کافی ضروری است.

۲- اجرای طرح بیمه اجباری حوادث طبیعی برای منازل مسکونی به شکلی که عموم مردم از آن استقبال کنند. این طرح می‌تواند به وسیله دستگاه‌های متولی خدمات زیربنایی شهری: آب، برق، مخابرات و گاز پشتیبانی گردد.

۳- در صورتی اجرای طرح بیمه اجباری به منظور تشویق عموم بهتر است که درصدی از مالیات به عنوان کمک دولت به مردم بخشیده شود.

برای کنترل بحران ناشی از وقوع بلایای طبیعی مطالعات زیر ضروری است.

۱- تحقیق درباره خسارت‌های مالی و جانی ناشی از حوادث طبیعی به خصوص زلزله در مناطق مختلف کشور به ویژه تهران و ارائه نتایج آن به سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی و غیردولتی زیربط.

۲- تحقیق در زمینه شیوه‌های آموزش مؤثر و مستمر نحوه مقابله با حوادث طبیعی به عموم.

۳- تحقیق در زمینه مسائل فنی ساخت و ساز ساختمان و ارائه با روش اثربخش‌گذار به عموم.

۴- تحقیق در زمینه تأثیر حوادث غیرطبیعی در مهاجرت مردم.

۵- تحقیق در زمینه تأثیر حوادث غیرطبیعی در امنیت قضایی.

۶- تحقیق در زمینه اثرات اجتماعی و روانی حوادث طبیعی در جامعه و راه‌های کاهش و یا مقابله با آن.

ضمناً پیشنهاد می‌شود بودجه تحقیقات لازم از طریق صندوق خسارت سوانح غیر مترقبه وزارت کشور، بیمه وزارت علوم تحقیقات و فن‌آوری مشترکاً تأمین گردد.

